

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра української філології

КУРСОВА РОБОТА на тему:

**«ПУНКТУАЦІЯ В РЕЧЕННЯХ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ ТА
МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ЇЇ УЧНІВ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ
СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ»**

студентки групи СОукр 20-19
педагогічного факультету
романо-германської та
української філології
спеціальності 014 Середня освіта
спеціалізації 014.01 Українська
мова і література, освітньої програми
Українська мова і література, англійська
мова зарубіжна література
Кубрак Ангеліни Олегівни

Науковий керівник:
доцент кафедри української філології,
канд. філол. наук Заскалета В. П.

Національна шкала: _____

Кількість балів: _____

Оцінка ECTS _____

Члени комісії: _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

Київ – 2023 рік

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ПУНКТУАЦІЇ.....	8
1.1 Пунктуація як розділ мовознавства.....	8
1.2 Принципи, значення та місце пунктуації в шкільному курсі мови	12
1.3 Пунктуація в реченнях з однорідними членами.....	15
РОЗДІЛ II. МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ПУНКТУАЦІЇ.....	17
2.1 Основні методи і прийоми при вивченні пунктуації.....	17
2.2 Методика формування пунктуаційних навичок.....	19
ВИСНОВКИ.....	22
РЕЗЮМЕ.....	24
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	25
ДОДАТКИ.....	29

ВСТУП

Мова вивчається з перших днів навчання в загальноосвітній школі для забезпечення учнів культурою мовлення в усній і письмовій формах. Інструментом, що покликаний до милозвучності та емоційного забарвлення є пунктуація.

Система правил уживання на письмі розділових знаків і розділ мовознавчої науки про використання розділових знаків, себто пунктуація є важливою методою для освіченої людини.

Успішне вивчення пунктуації як системи вимагає обов'язкового врахування в усіх деталях значення пунктуації та її основ, від чого залежить вибір методів і прийомів роботи в кожному конкретному випадку, зокрема й при реченнях з однорідними членами.

Значення пунктуації полягає насамперед у тому, що за її допомогою текст розчленовується на певні відрізки з тим, щоб читач точніше, глибше, в повній відповідності до задуму автора зрозумів і сприйняв написане, озвучив, за потреби. Розділові знаки допомагають виражати думки, почуття; трактувати сказане відповідно за інтонацією, яку продукує пунктуація. Зміна місця розділових знаків може видозмінювати зміст ідеї, вираженої реченням. Розділові знаки відділяють граматично і, відповідно, за змістом завершені відрізки мови: крапка відділяє речення, кома – прості речення в складі складного, однорідні члени, звертання і т.д..

Найголовнішим, вихідним у кожному висловленні є його зміст, але він виявляється лише в граматичному та інтонаційному оформленні. Сучасна пунктуація будується на ряді принципів, а на одному – семантико-граматичному, компонентами якого є зміст і граматична (а отже, й інтонаційна) будова речення в органічній єдності. З цього випливає можливість і доцільність вивчення пунктуації у зв'язку з опрацюванням синтаксису, що передбачено навчальними програмами.

Пунктуаційна грамотність базується на розумінні не лише призначення і основ пунктуації в цілому, але й функції кожного із розділових знаків.

Навчити правильно вживати розділові знаки, використовувати їх для передачі на письмі думок і почуттів – актуальне завдання школи. Пунктуаційна грамотність учнів усіх класів потребує плідної конкретної роботи. Однією з передумов успішного формування пунктуаційних навичок учнів є безперервність процесу роботи над пунктуацією. Задля цього фактично щодня розробляються найновітніші підходи та раціональні, науково обґрунтовані методики, що враховують максимум чинників та обставин роботи.

Мета роботи полягає у розгляді та визначенні основ особливостей пунктуації загалом та в реченнях з однорідними членами.

Завдання, які ми ставимо перед собою: описати головні аспекти пунктуації як особливого розділу мовознавства; дослідити принципи та значення пунктуації; прослідкувати пунктуацію в реченнях з однорідними членами; проаналізувати методи та прийоми вивчення пунктуації у шкільному курсі мови.

Наше дослідження покликане систематизувати знання теоретичних аспектів української пунктуації, поглибити відомості з історії її становлення та розвитку; опанувати чинні пунктуаційні норми сучасної української літературної мови, удосконалити й закріпити практичні навички, правильно розставляти розділові знаки в реченнях і текстах з наявністю однорідних членів речення, комплексно здійснювати пунктуаційний розбір; розвивати пунктуаційну компетентність учнів, вміння та бажання правильно і грамотно писати, стежити за культурою писемного мовлення; виховувати шанобливе ставлення до мови в різних її виявах.

Об'єктом дослідження виступає пунктуація, а **предметом дослідження** – методики навчання пунктуації учнів закладів загальної середньої освіти.

Знання про систему розділових знаків, правила їх уживання та функційного призначення, уміння пунктуаційно правильно оформляти висловлення в писемній формі, співвідносити синтаксичну структуру речення, її семантико-синтаксичне наповнення та інтонаційні особливості з відповідними розділовими знаками, здійснювати пунктуаційний аналіз

речення й тексту є надійним підґрунтям формування пунктуаційної компетентності, тому, тема нашого дослідження є актуальною на сьогодні.

Джерельну базу становлять праці не лише українських науковців, але й закордонних мовознавців, докторів педагогічних наук, які склали методологічну основу досліджень у сфері вивчення української мови, її розділів, особливостей, основ і методик опанування пунктуації.

Питанню пунктуації та її місця як розділу мови про розділові знаки приділяється багато уваги.

«Формування пунктуаційних умінь та навичок молодших школярів на уроках української мови, що сприяє правильному використанню розділових знаків у створенні письмових висловлювань» розглядає Л. Є. Адаменко в своїй праці «Формування пунктуаційних навичок в учнів початкових класів» [1]. Автор звертає особливу увагу на уміння грамотно розставляти розділові знаки в реченнях та текстах, що є пунктуаційним умінням. Основними умовами формування пунктуаційних умінь він визначає ряд аспектів: систематична робота над удосконаленням навичок виразного читання; засвоєння синтаксичних знань, пов'язаних із пропозицією та текстом; систематична робота з виправленням граматичних та пунктуаційних помилок; пояснення смислової ролі розділових знаків.

Близькою за змістом до праці Л. Є. Адаменко «Формування пунктуаційних навичок в учнів початкових класів» є стаття О. М. Гончарук «Формування пунктуаційних умінь і навичок учнів початкових класів на текстовій основі» [6]. О. М. Гончарук для висвітлення методики формування пунктуаційних умінь і навичок учнів 1-4 класів на текстовій основі окреслює «зв'язок лінгвістичного матеріалу про «текст – синтаксис – пунктуацію»; подає інформацію про текст, його особливості; характеризує монологічну й діалогічну форми текстів, їхню структуру з метою виділення речень для аналізу; розглядає методи навчання пунктуації; розробляє відповідну систему вправ і завдань, що покликані сформувати та удосконалити навички правопису як важливого компоненту мовленнєвої освітньої галузі». У висновку автор

доводить, що формування пунктуаційних умінь і навичок учнів початкових класів вимагає поєднання вивчення синтаксису на основі тексту з використанням методів спостереження над мовними явищами, евристичної бесіди, методів вправ, наочності у вигляді постійних і рухомих таблиць, комп'ютерної презентації матеріалу, що вивчається тощо.

У роботі Н. Андрощук «Формування пунктуаційної системи сучасної української мови та її відображення в правописних джерелах» [2] відображено «найважливіші етапи становлення й розвитку пунктуаційної системи української мови, початок якої мовознавці узвичаєно співвідносять із писемними традиціями» XIV-XVI століття; детально проаналізовано вплив пунктуаційних систем, властивих іншим мовам, зокрема, грецькій, німецькій.

Н. П. Ковальчук своїй праці «Пунктуаційна грамотність як складова формування мовної особистості» [11] розглядає «теоретичні основи навчання пунктуації, її значення для формування мовної особистості учнів середніх класів»; аналізує комунікативний підхід до формування пунктуаційних умінь та навичок. Особливу увагу автор приділяє «побудові системи вправ, яка б відповідала меті й завданням навчання мови»: робота з текстом, конструювання діалогів, використання лінгвістичних казок, граматико-стилістичні і творчі вправи.

Погляди Н. П. Ковальчук дещо розділяє Е. Я. Палихата у статті «Формування пунктуаційних умінь і навичок учнів початкових класів» [13]. Автор акцентує увагу на «пізнавальній діяльності учителя й учнів над формуванням умінь розставляти розділові знаки у реченнях за метою висловлювання, з однорідними членами, звертаннями, у складних реченнях».

Близькою до статті вже згаданої Н. Андрощук є стаття Л. В. Сегіна «Українська пунктуація: здобутки, проблеми, перспективи опису та кодифікації» [14]. У праці підкреслено, що важливим при вивченні пунктуації виступає її історичне становлення як окремої галузі українського мовознавства. Спираючись на цю працю, можемо також сформулювати загальне

бачення найважливіших проблем сучасної пунктуації крізь призму її здобутків; перспективи розвитку цієї лінгвістичної галузі.

Стаття В. Сидоренко «Лінгводидактичні засади навчання синтаксису й пунктуації української мови учнів 8-9 класів в умовах оновленої освітньої парадигми» [15] присвячена розробленню теоретико-методичних «засад навчання синтаксису й пунктуації української мови учнів 8-9 класів відповідно до інноваційних суспільних та освітніх викликів; описано етапи навчання синтаксису й пунктуації української мови в загальноосвітній середній школі; охарактеризовано інноваційні підходи до формування синтаксичної й пунктуаційної компетентностей учнів 8-9 класів; конкретизовано лінгводидактичні принципи, форми і прийоми навчання українського синтаксису й пунктуації на засадах компетентнісного, особистісно зорієнтованого і діяльнісного підходів».

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ПУНКТУАЦІЇ

1.1 Пунктуація як розділ мовознавства

Пунктуація здавна привертала увагу дослідників. «Протягом тривалого часу теорія пунктуації залишалася на периферії інтересів як радянського, так і українського мовознавства. Тому, слова А. Б. Шапіро, що і до сьогодні в нас не існує теорії пунктуації, яка відповідала б загальному розвитку нашої науки про мову, написані в середині ХХ століття», не втратили й нині своєї актуальності [14, с. 80].

Традиційно батьком пунктуації вважають давньогрецького математика Аристофана Візантійського, який першим впорядкував «систему розділових знаків, до якої входили три знаки. Поняття «пунктуація» у європейській писемності» з'являється в XV столітті.

Витоки української пунктуації сягають періоду Київської Русі, коли виникла потреба в писемності. «З Давнім уставом слов'яни успадкували традиції давньогрецької пунктуації і перенесли її у свої рукописні твори. У той час у рукописах IX-X століть зазвичай використовували такі розділові знаки: крапка внизу, посередині і вгорі рядка; двокрапка; у значенні крапки чи крапки з комою» [14, с. 81].

Становлення української пунктуації починається у XVI-XVII століттях, «коли виникли відповідні потреби. Виокремленню цієї особливої царини лінгвістичних знань сприяв розвиток книгодрукування, а також активізація уваги з боку мовознавців до проблем нових явищ у мові». Перші спроби осмислення української пунктуації пов'язані з іменем Лаврентія Зизанія та Мелетія Смотрицького. В обох староукраїнських граматиках з'являються глави про розділові знаки. У лінгвістичній літературі констатують, що «пунктуаційне оформлення перших граматик і словників цього періоду в кожного автора своє».

«Упродовж XVIII-XIX століть на українську пунктуацію, за словами І. С. Савченко, мали сильний вплив традиції російського письма (реформи Петра

І, заборона друкувати українські книги, швидка інтеграція системи розділових знаків М. Ломоносова). Мовознавці зазначають, що в цей період важливу роль у закладанні українських пунктуаційних традицій відіграли майстри художнього слова, зокрема І. Котляревський і Т. Шевченко, які закріпили традиційні розділові знаки або надали їм нового стилістичного навантаження та вперше вжили окремі розділові знаки» [14, с. 82].

У період розбудови та нормалізації української мови важливими чинниками «введення нових розділових знаків були інтуїція й авторитетність автора та суспільна потреба в них. Щодо остаточного сформування системи розділових знаків в українській мові, то в лінгвістичній літературі існують різні думки з цього приводу. Одні мовознавці вважають, що система української пунктуації в основних своїх вимірах склалася на період формування основ літературної мови, приблизно до XVIII століття, оскільки на той час книжки й рукописи вже фіксують більшість розділових знаків (крапка, двокрапка, кома, крапка з комою, знак питання, знак оклику, дужки) та спостерігається вільне вживання нових розділових знаків (тире, лапки і трьох крапок), на думку інших, це відбувається лише в кінці XIX століття» [14, с. 82]. За словами Н. Андрощук, процеси остаточного становлення пунктуаційної системи припадають на XX століття [2]. Л. Булаховський, який присвятив наукову розвідку пунктуації у своїй праці «Українська пунктуація» [4], з цього приводу висловив важливу думку «про те, що певним правилам починають підлягати (з відмінними супроти старовини функціями) розділові знаки в письмі народів, які користуються абетками, похідними від грецької і латинської [17, с. 121]. Також зазначений дослідник слушно вважає, що єдиної принципової, свідомо обраної і послідовно проведеної системи наша пунктуація (як і пунктуація всіх інших письменств) не має» [4].

Наступний важливий етап у становленні пунктуаційних норм розпочався в першій третині XX століття. «Українські мовознавці посилили увагу як до теоретичного осмислення, так і до напрацювань практичного вживання розділових знаків. Зокрема, проблеми в навчанні грамотності

школярів, ведення діловодства спонукають науковців взятися за укладення правил українського правопису загалом і пунктуації окремо». У «Найголовніших правилах українського правопису», виданих «1921 року АН України, розділу про пунктуацію не було. Питання унормування правопису знову порушили 1925 року». О. Н. Синявський очолював підкомісію з укладення правил пунктуації під час унормування «Українського правопису» 1928 року, де вперше виокремлено розділ правил вживання розділових знаків, який називався «Пунктуація та інші помічні при альфа беті знаки й норми уживання їх». «Цей період надзвичайно важливий в історії української пунктуації, оскільки означився утвердженням термінології, адже з усіх термінів та напрацювань правил, що було запропоновано, потрібно було врахувати те, що вже усталилося, вловити тенденції розвитку мови та обрати один варіант і проголосити нормою» [14].

Не менш важливий етап у становленні пунктуаційних норм припадає і на період 40-80 років ХХ століття. У Правописі 1946 року «збільшено кількість правил та докладніше їх подано, додано новий розділ» «Розділові знаки при прямій мові» [14, с. 83].

Наступний етап теоретичної думки щодо пунктуації припадає на останнє десятиліття ХХ століття та на початок ХХІ століття. Цей період означений активнішою «увагою мовознавців до проблем української пунктуації. За цей час захищено дисертаційне дослідження в українському мовознавстві на тему «Розділові знаки як текстотворчі одиниці (автоматизація аналізу та редагування у науковому тексті)». Усе частіше українську пунктуацію розглядають складовою частиною граматики. Опубліковано низку посібників із пунктуації з теоретичними розділами», посібники-практикуми, частина з яких з уточненими і доповненими правилами (Н. І. Тоцька, І. П. Ющук, Є. М. Ткаченко, І. С. Савченко, Л. В. Шитик, І. В. Козленко, М. Г. Яцимирівська, О. П. Глазова та ін.) та збірник диктантів із пунктуації [14, с. 84].

У процесі осмислення попередніх здобутків української пунктуації, розгляду пройденого шляху розвитку й аналізу етапів її становлення цілком логічно постає питання і про сучасний її стан, як розділ мовознавства. Можемо стверджувати, що пунктуація була об'єктом зацікавлення не одного покоління «мовознавців, у попередні роки закладено міцні підвалини цієї науки. Насамперед це стосується вибудованої і стабілізованої системи правил вживання розділових знаків, а також теоретичних основ й узагальнення, на які сьогодні можуть спиратися нові покоління дослідників. Тому, можна з упевненістю констатувати, що українська пунктуація як окрема галузь лінгвістичних знань має свою історію, свій науковий апарат та перспективи розвитку».

«Як відомо, основне завдання пунктуації – графічна організація і членування тексту з урахуванням його синтаксичних, смислових та інтонаційних особливостей. Відповідно пунктуація дотримується певних принципів. Серед мовознавців немає одностайності щодо згаданих принципів української пунктуації». Як справедливо зазначає Н. В. Гуйванюк [8], одні мовознавці бачать її в основі інтонаційний принцип, інші – синтаксичний, треті – смисловий. «У сучасній лінгвістиці спостерігається спроба уніфікувати вчення про принципи української пунктуації» [14].

На думку Л. В. Сегіна, важливою на сьогодні проблемою є удосконалення і розширення правил вживання розділових знаків. Оскільки, при обговорення проектів правопису «в колі науковців і освітян та на сторінках періодичних видань звучать різні пропозиції з цього приводу, особливо наголошують на складних випадках пунктуації, наприклад, у сучасній пунктуаційній системі немає чіткості щодо розділового знака «кома і тире» – це єдиний розділовий знак чи поєднання двох знаків?» Очевидно, що це може бути і перший, і другий варіант. У випадку, коли це єдиний «розділовий знак, то аналогічно до інших розділових знаків доцільно виокремити і правила його вживання». Окремі правила «Українського правопису» пропонують оновити, зокрема, правило, «подане у примітці 2 «У

питальних реченнях з однорідними членами знак питання можна ставити після кожного однорідного члена з метою розчленування питання». Наприклад: «Чи, може, мертвим мариться і кров? і боротьба?» (П. Тичина), на думку частини мовознавців, є архаїчним, природнішим на місці знака питання була б кома, а питальний характер фрази передав би знак питання в кінці речення» [14, с. 86]. «Прикладами зазначені такі випадки, що потребують уточнення, спрощення, осучаснення, і не вичерпуються. Водночас спостереження пунктуаційного оформлення сучасних текстів дає можливість говорити про нові тенденції, зміни у вживанні, збагаченні кількості розділових знаків, розширенні або звуженні їхніх функцій». Цей процес пояснюється, «з одного боку, загальномовною тенденцією до підвищеної експресивності, яка спричинила зміни в ритмомелодиці, тенденцією до стислості, лаконічності, динамічності фрази у поєднанні зі збільшенням інформаційного навантаження висловлень, а з іншого, – дещо вільним поводженням авторів із регламентованими правописом правилами пунктуації».

«На сьогодні проблема опису й аналізу пунктуаційного оформлення сучасних текстів потребує скрупульозного та ретельного опрацювання, а відповідно ця мовознавча ділянка залишається перспективною» для вивчення та опанування її не лише для науковців і дослідників, а й для школярів за партами.

1.2 Принципи, значення та місце пунктуації у шкільному курсі мови

На сучасному етапі розвитку української «школи у вивченні української мови відбулися кардинальні зміни, у зв'язку з цим переформована мета навчання. У ній урахований державний статус української мови, її суспільні функції, взято до уваги специфіку навчального предмету, що має виразні інтегративні функції, здатність справляти різнобічний навчальний, розвивальний і виховний вплив на учнів, сприяти формуванню особистості, готової до активної, творчої діяльності у всіх сферах життя демократичного

суспільства. Відповідно до цього модифікуються організаційні форми, методи й технології навчання рідної мови в загальноосвітній школі».

«Важливе значення пунктуації у процесі спілкування зумовлено тим, що розділовим знакам властиві узагальнені функції і спільні закономірності вживання (принципи)» [11, с. 41].

«Принципи пунктуації – це загальні закономірності вживання розділових знаків, що є першою і необхідною умовою пунктуаційного оформлення тексту. На сьогодні у лінгвістів, які розробляли основи пунктуації, немає єдиного погляду щодо принципів: смислового, граматичного та інтонаційного».

«Представники логічного (смислового) напрямку – Ф. І. Буслаєв, С. І. Абакумов, А. В. Шапіро вважають, що в основі пунктуації лежить смисл висловлювання. Розділові знаки безпосередньо виконують смислову роль, вказуючи на смислове членування і взаємозв'язок думок, виражають різні додаткові смислові відтінки».

«Представники граматичного напрямку (С. Н. Брайловський, С. К. Булич, Н. І. Греч, Я. К. Грот та інші) дотримуються позиції, що пунктуація будується на синтаксичній основі, розділові знаки виражають синтаксичні зв'язки, розкривають синтаксичну будову речення».

«Представники інтонаційного напрямку (О. Х. Востоков, О. М. Пешковський, Л. В. Щерба та інші) вважають, що пунктуація спирається на ритмоінтонаційну організацію висловлювання. Розділові знаки розглянуто як показники ритму й інтонації мови» [11, с. 42].

«Н. С. Валгіна, Г. Ф. Нізяєв, Н. А. Кондрашов, П. А. Лекант, К. Ф. Шульжук як основу пунктуації» визначають взаємодію таких напрямів мови, як смисл, синтаксичну структуру та інтонацію.

Н. М. Баруліна в «своїх дослідженнях іде шляхом доповнення системи трьох принципів. Вона розглядає пунктуаційні явища в їх співвідношенні з комунікативним аспектом мови, робить спробу проаналізувати вживання розділових знаків не лише з позиції їх структурно-семантичного призначення,

але й із позиції комунікативної зумовленості і доцільності. У зв'язку з цим поряд із семантико-структурним і структурно-семантичними принципами, які вона розмежовує, виокремлюється комунікативний принцип пунктуації» [11, с. 42].

Як видається, випередивши час, Л. Булаховський [4] «виокремив прагматичну функцію розділових знаків (на основі актуалізації прагматичного принципу) розділових знаків; дослідник увів у лінгвістичний обіг поняття «афективного знаку», а також «емоційного розділового знаку» як такого, що вербалізує відповідні емоції й почуття, тим самим актуалізувавши проблеми лінгвоемоціології (В. Шаховський, В. Сліпецька та ін.)» [17, с. 128]. Для глибшого пояснення цитую вченого: «У системі пунктуації окреме місце належить крапкам, знаку перерваної мови або в тім або в іншому відношенні не до кінця закругленої думки. Цей специфічно емоційний розділовий знак уведений в європейську пунктуацію філософом чуття Жан-Жаком Руссо, і з цим знаком історично пов'язується новий етап європейського художнього стилю. Сфера його застосування – вирази хвилювань, афектів, лірично-забарвлені слова-назви і називні (номінативні) сполучення тощо». На думку Л. Булаховського, крапки нерідко «супроводжують такі афективні знаки, як знак питання або знак оклику» [4].

Таким чином, «сучасна пунктуація репрезентує невелику за обсягом систему знаків, що можуть виконувати широкий масив функцій, найбільш важливою для функціонування мови в сучасному комунікативному просторі, вочевидь, є прагматична функція».

Мовній особистості необхідно вміти «володіти як усним, так і писемним мовленням. Писемне мовлення не можливе без оволодіння пунктуаційними нормами. Під час навчання пунктуації в шкільному курсі мови вчителі повинні враховувати лінгвістичні принципи, психологічні основи навчання та принципи за певною системою, використовуючи вправи, які сприяють не лише виробленню пунктуаційних умінь, а й розвитку мовлення».

1.3 Пунктуація в реченнях з однорідними членами

Речення у мові є основною одиницею, що служить для вираження судження. При цьому, О. М. Гончарук стверджує, що не варто вважати речення і судження тотожними поняттями. Оскільки «речення служить не тільки для висловлення думок, а й для вираження емоцій, переживань, спонукання чи захоплення людини, а не судження» [7, с. 40].

Речення класифікуються за будовою і «типами синтаксичних зв'язків на прості і складні. Прості речення можуть мати у своєму складі кілька підметів чи присудків, бути ускладненими звертанням, однорідними членами, вставними конструкціями, відокремленими членами речення і, відповідно, поділяються на ускладнені й неускладнені».

«Відзначимо, що в реченнях розставляються розділові знаки відповідно до правил пунктуації» [7, с. 40].

Між однорідними членами речення ставиться кома, зрідка – тире чи крапка з комою (див. Додаток А). «Кома ставиться між всіма однорідними членами також тоді, коли частина з них з'єднана повторюваними сполучниками, а інші – за допомогою інтонації». У такому випадку кому ставимо вже перед першим сполучником. Між однорідними членами речення, з'єднаними парними сполучниками, кома ставиться перед другим сполучником. Проте, варто пам'ятати про особливі випадки уживання розділових знаків між однорідними членами речення (див. Додаток Б).

Засвоєння теми «Розділові знаки в реченнях з однорідними членами» проводиться за допомогою вправ, які мають завдання сформулювати початкові вміння розставляти розділові знаки в реченнях із перелічувальною інтонацією. Взагалі, інтонація як пара лінгвістичний засіб спілкування має здатність впливати на формування правописних (пунктуаційних) умінь і навичок і, відповідно, культуру усного і писемного мовлення. Тому, пунктуаційні вправи мають передусім усний характер, далі продовжуються виконанням власне пунктуаційних письмових завдань і завершуються самотійною і творчою письмовою роботою, що виконуються на основі використання матеріалу

тексту. До прикладу може бути запропонованим таке завдання: 1) читання тексту з реченнями з однорідними членами, використовуючи перелічувальну інтонацію; 2) виписування із тексту речення з однорідними членами, пояснення розставлення розділових знаків; 3) відшукування у запропонованому тексті речень з однорідними підметами, присудками чи другорядними членами; 4) складання речень з однорідними членами за змістом тексту; 5) продукування тексту (3-4 речення) за допомогою речень з однорідними членами, що з'єднуються сполучниками «і», «й» чи без них; 6) виконання за матеріалом текстів асоціативних вправ за допомогою електронних носіїв; 7) запис тексту з однорідними членами речення, вивченого на пам'ять тощо [6, с. 50-51].

Речення з однорідними членами мають своєрідну специфіку застосування пунктуаційних навичок, а тому потребують вивчення правил, що стосуються як синтаксису, так і пунктуації.

РОЗДІЛ II. МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ПУНКТУАЦІЇ

2.1 Основні методи і прийоми при вивченні пунктуації

Сучасний шкільний «курс навчання пунктуації української мови має бути комунікативно спрямованим і зорієнтованим передусім на формування в учнів умінь і навичок вільно, комунікативно виправдано користуватися засобами мови в усіх видах мовленнєвої діяльності.

Враховуючи психологічні засади, теорію поетапного формування розумових дій, методисти розробляють етапи засвоєння пунктуаційного матеріалу, формування пунктуаційних навичок.

М. Т. Баранов пропонує таку послідовність пунктуаційних дій:

- знайти змістовий відрізок і з'ясувати його природу;
- визначити місце змістового відрізка у реченні;
- зробити вибір потрібного розділового знака;
- поставити розділовий знак» [11, с. 42].

«Закріплюється послідовність пунктуаційних умінь під час виконання системи спеціальних вправ. Під системою вправ ми розуміємо оптимальний набір необхідних типів і видів вправ, розташованих у порядку нарощування мовних та операційних труднощів з урахуванням послідовності й поетапності формування визначених програмою пунктуаційних навичок. Так, О. В. Онищук, узявши за основу дидактичну мету структури конкретного уроку, поділяє вправи на:

- підготовчі (попередні);
- вступні (мотиваційні, пізнавальні);
- пробні (попереджувальні, коментовані, пояснювальні);
- тренувальні (за зразком, інструкцією, завданням);
- творчі (реконструктивні, конструктивні);
- контрольні» [11, с. 43].

Опануванню «правил пунктуації, закріпленню їх сприятиме продумана система навчально-тренувальних вправ», що за характером навчальної діяльності поділяються на репродуктивні (зв'язані з відтворенням здобутих знань) і продуктивні (з елементами творчого процесу), за навчальною метою – розпізнавальні (учні виявляють мовні явища за їх характерними ознаками), конструктивні (побудова різних за структурою мовних одиниць: ввести в речення, наприклад, звертання; побудувати просте і складне речення або речення з однорідними членами тощо), творчі (потребують самостійного висловлення суджень)» [18, с. 222].

«Для вивчення пунктуаційних правил і розставлення розділових знаків на письмі потрібно володіти знаннями про лінгвістичні особливості пунктуації, пов'язані із синтаксисом, текстом, стилістикою та культурою писемного мовлення, структурною частиною, що акумульовані в уміннях виразного читання, що сприяє формуванню пунктуаційних умінь і навичок в учнів закладів загальної середньої освіти» [7, с. 41].

Окреме місце як прийом при вивченні пунктуації посідає пунктуаційний розбір, що має види: загальний – з'ясування та обґрунтування всіх наявних у реченні розділових знаків (як узагальнююча форма роботи) і тематичний – відбувається пояснення тільки тих розділових знаків, що ставлять за певними правилами (як тренувальна вправа в процесі вивчення) [5, с. 17].

Різноманітні «конструктивні вправи (перестановка окремих компонентів речення, від позиції яких залежить уживання розділових знаків; заміна однієї конструкції іншою, наприклад, прямої мови непрямою чи навпаки), вставка певних елементів висловлювань (звертань, вставних слів, уточнюючих членів речення, узагальнюючих слів при однорідних членах речення та ін.). Такі вправи максимально наближують учнів до застосування розділових знаків в умовах самостійного створення і вдосконалення тексту» [5, с. 21].

Методи і прийоми вивчення пунктуації потребують, перш за все, свого постійного застосування на практиці, удосконалення та чергування – це

забезпечить ефективне навчання і опанування пунктуаційних компетентностей учнями.

2. 2 Методика формування пунктуаційних навичок

Формування будь-якої навички, орфографічної чи пунктуаційної, потребує насамперед засвоєння правила, його осмислення і застосування на основі спостереження речення або тексту та виразним читанням.

Значущим чинником, який сприяє реалізації «успішного формування пунктуаційних умінь та навичок учнів, як ми переконалися, дослідивши відповідну літературу, наукові статті та праці лінгвістів, є правильна побудова методики вивчення пунктуації, яка включає різноманітні методичні принципи, методи, прийоми вивчення, етапи і умови формування пунктуаційної навички, систему вправ» [5, с. 11].

Сучасний шкільний курс навчання пунктуації «української мови має бути комунікативно спрямованим і зорієнтованим передусім на формування в учнів умінь і навичок вільно, комунікативно виправдано користуватися засобами мови в усіх видах мовленнєвої діяльності».

При опрацюванні пунктуації як розділу мовознавчої науки, варто надавати пильну увагу і послуговуватися всіма можливими «методами теоретичного вивчення мови: словом учителя, бесідою, спостереженням над мовою» (аналізом, пошуком, синтезом), самостійною роботою з підручником, вже згаданими тренувальними вправами, прийомами зіставлення та алгоритмізації. У залежності від попередньої обізнаності учнів з представленим їм матеріалом буде залежати використання чи комбінація перерахованих вище методів [5, с. 11].

Перед початком включення в роботу з учнями методів необхідно визначити, «чи під силу їм провести самостійний аналіз пунктуаційних явищ, з учнями якого класу проводиться робота, яка основа пунктуації тощо». Цілком зрозуміло, що в 5 класі, з причини вивчення до цього невідомого матеріалу з пунктуації, більшу частину процесу використовується як метод слово вчителя. Проте, це не виключає можливості застосування даного методу

і в старших класах, наприклад 8-9, коли учні зіштовхуються з вивченням «розділових знаків у реченнях з однорідними й неоднорідними означеннями, в безсполучникових складних реченнях, при цитатах тощо» [5, с. 11-12].

«Метод спостереження над мовою може бути корисним під час вивчення окремих пунктуаційних правил, що стосуються відокремлених членів речення, деяких розділових знаків у безсполучникових складних конструкціях тощо».

Вироблення вмінь правильно розставляти розділові знаки слід поєднувати з формуванням орфографічних навичок. Важливо організовувати «роботу не лише над помилками, а й для запобігання їм. У шкільній практиці використовують різні види вправ, однак мало уваги приділяється коментованому письму як одному з видів письмових робіт, що активізує навчальну діяльність учнів і забезпечує успішне запобігання відхиленням від правописних норм і орфографічних, і пунктуаційних» [18, с. 224].

У методиці викладання пунктуації української мови на сьогодні сформувалася така система тренувальних вправ, що передбачає пунктуаційний розбір. Пунктуаційний розбір полягає в тому, що необхідно пояснити вживання розділових знаків (включає в себе обґрунтування того, «на основі якого правила поставлено на певному місці той чи інший розділовий знак»). Такий розбір сприяє чіткому розумінню і засвоєнню пунктуаційних правил, допомагає розробити навички застосування вивчених правил на практиці [5, с. 16-17].

«У зв'язку з пунктуаційним розбором варто пояснювати й ритмомелодику речень, що буде однією з форм реалізації зв'язку у вивченні пунктуації з виробленням навичок виразного читання. Якщо розстановка розділових знаків базується на граматичній основі, то в цьому випадку пунктуаційний розбір тісно пов'язаний із синтаксичним, а отже, можна визначити синтаксичні ознаки, що потрібні для пояснення розділових знаків. Це, власне, синтаксично-пунктуаційний розбір» [5, с. 17].

Засвоєнню пунктуаційних норм сприяє виразність читання. Н. Д. Бабич [3] «визначає виразність читання як усне, правильне і приємне для слуху відтворення читаного у повному обсязі його логічного і художнього змісту згідно з намірами автора або ж від його особи». Виразність та інтонація демонструє комунікативну функцію щодо оформлення речення на письмі за допомогою використання відповідних розділових знаків [7, с. 41].

Щоб оволодіти пунктуацією потрібно свідомо засвоювати пунктуаційні правила, дидактичний матеріал – за потреби або доцільності, включати розуміння основних понять, що входять до їх складу і, відповідно, виробляти навички вільного й гнучкого застосування правил на практиці. Саме ці критерії формують важливу роль вправ для засвоєння розділу. Л. Є. Воробель у своїй роботі «Методика вивчення основ пунктуації» [5] відстоює позицію, що у методиці викладення пунктуації української мови на сьогодні сформувалася «така система тренувальних вправ: пунктуаційний розбір, списування, диктанти, самостійне складання речень, відшукування речень у визначених текстах», складання речень за опорними словами чи сполученнями, стилістичні вправи на зміну одних синтаксичних конструкцій іншими і т.д., які й складають основи методики формування пунктуаційних умінь.

ВИСНОВКИ

Внаслідок аналізу літератури, джерел щодо питання пунктуації в реченнях з однорідними членами та методики навчання її учнів закладів загальної середньої освіти було розглянуто і визначено головні аспекти пунктуації як особливого розділу мовознавства; досліджено принципи та значення пунктуації; прослідковано якою є особливість пунктуації в реченнях з однорідними членами; проаналізовано методи та прийоми вивчення пунктуації у шкільному курсі мови.

В роботі розкрито історію розвитку поняття «пунктуація», основні принципи, функції та особливості цього розділу мовознавства в реченнях з однорідними членами. Паралельно до вище перерахованого ми вдалися до розгляду та аналізу методик навчання, опанування пунктуаційних умінь, що послугують набуттю конкретних знань учнів закладів загальної середньої освіти.

Відомий лінгвоакмеолог О. Є. Русинова, описуючи умови підвищення якості мовленнєвого освітнього процесу, конкретизуючи способи формування мовної особистості, цілковитого розкриття її природних здібностей і потенціалу, наголошувала: «Кожен мовленнєвий акт – творчий акт, але рівень і характер цієї творчості, аксіологічно визначуваний ціннісною шкалою культури, значно вищий. Отже, основна проблема – створити механізм виведення мовної особистості на цей рівень». Саме систематичне вивчення учнями закладів загальної середньої освіти пунктуаційного «рівня мовної системи на комунікативній основі дає можливість сформувати національно-мовну особистість, свідомого носія мови з мовною культурою, мовним смаком і мовною стійкістю, який на мета рівні не тільки послугується великою кількістю мовних одиниць різних структурних рівнів, моделей, синтаксичних конструкцій певних видів і сполучних засобів для реалізації всіх різновидів дискурсивного діалогу, але й здатний до творчого мовотворення, мовомислення і мовопродукування.

Успішному формуванню пунктуаційних умінь учнів сприятиме розроблена система різних за змістом, формою виконання вправ, спрямованих на контроль і самоконтроль знань, дотримання принципів дидактики в навчанні, використання різних форм закріплення і перевірки знань.

Таким чином, можна зробити висновок, що пунктуація як розділ мовознавства – важлива, складна і розвинена частина графічної системи мови. Проте, наявність великого обсягу спірних питань доводить, що дослідження її ще не закінчене і варте уваги. Існує кілька визначень пунктуації, але всі вони направлені на дотримання усталених історично пунктуаційних норм (позитивної – знак вживається та негативної – знак не вживається). Подані норми використовуються при розставленні розділових знаків, які виконують три основні функції. Відповідно до них розділові знаки поділяються на відділювальні, розділювальні та виділювальні. Завдяки розділовим знакам стає можливим членування речення, тексту, що допомагає передати зміст так, щоб емоційно його забарвити та максимально наблизити до задуму автора.

РЕЗЮМЕ

Ураховуючи важливість розвитку пунктуаційної компетентності учнів, поглибленого вивчення пунктуації як розділу української мови та удосконалення методик викладу та сприйняття матеріалу, було обрано тему курсової роботи «Пунктуація в реченнях з однорідними членами та методика навчання її учнів закладів загальної середньої освіти».

У **першому розділі** роботи розглянуто появу ідеї, зародження та історію розвитку пунктуації як галузі мовознавства. Обґрунтовано важливість цього розділу через низку причин: потреба в грамотному укладенні документації, дослідження пунктуації, забезпечення учнів культурою мовлення в усній і письмовій формах і т.д.. Встановлено ряд принципів, значення та місце, яке займає пунктуація у шкільному курсі мови. Особливу увагу акцентовано на правилах пунктуації відносно речень з однорідними членами.

У **другому розділі** розкрито методику та прийоми вивчення пунктуації, набуття й удосконалення пунктуаційних умінь учнів. Наведені зразки безпосередніх способів покращення та поглиблення навчання пунктуації учнів у школі. Визначено необхідність постійному сталому стабільному навчанню та саморозвитку задля вільного володіння матеріалом щодо пунктуації.

Курсова робота складається зі вступу, двох розділів, таблиць. Обсяг роботи складає 30 сторінок. У списку використаної літератури нараховується 24 джерела.

Ключові слова: *пунктуація, пунктуаційні уміння, навички, розділові знаки, речення, методика навчання пунктуації.*

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Адаменко Л. Є., Формування пунктуаційних навичок в учнів початкових класів, стаття. – с. 4. URL: <http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/handle/>
2. Андрощук Н., Формування пунктуаційної системи сучасної української мови та її відображення в правописних джерелах. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство, випуск 22, 2013. – с. 3-7. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/5429/1/a3_6.pdf
3. Бабич Н. Д., Основи культури мовлення / Н. Д. Бабич. – Львів: Світ, 1990. – с. 232.
4. Булаховський Л. А., Українська пунктуація. Розділові знаки, Львів, 1947.
5. Воробель Л. Є., Методика вивчення основ пунктуації. Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. Дрогобич, 2020. – с. 29. URL: <https://www.doccity.com/ru/metodika-vivchennya-osnov-punktuaciji/7451082/>
6. Гончарук О. М., Формування пунктуаційних умінь і навичок учнів початкових класів на текстовій основі. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Педагогіка, соціальна робота, випуск 31, Луцьк. – с. 49-51. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/>
7. Гончарук О. М., Лінгвістичні особливості вивчення пунктуації в курсі початкової мовної освіти. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Педагогіка, соціальна робота, випуск 36, Луцьк. – с. 39-42. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/kalakura_tsivilizatsiinyi.pdf
8. Гуйванюк Н. В., Основи пунктуації сучасної української мови: [навчальний посібник] / Н. В. Гуйванюк, О. В. Максимюк, Ф. Д. Китар, К. В. Вандишева. – Чернівці: Рута, 2002. – с. 117.
9. Карповець М., Взаємозв'язок у вивченні синтаксису і пунктуації, стаття, 2012. – с. 6. URL: https://eprints.oa.edu.ua/1298/1/Karpovets_110412.pdf

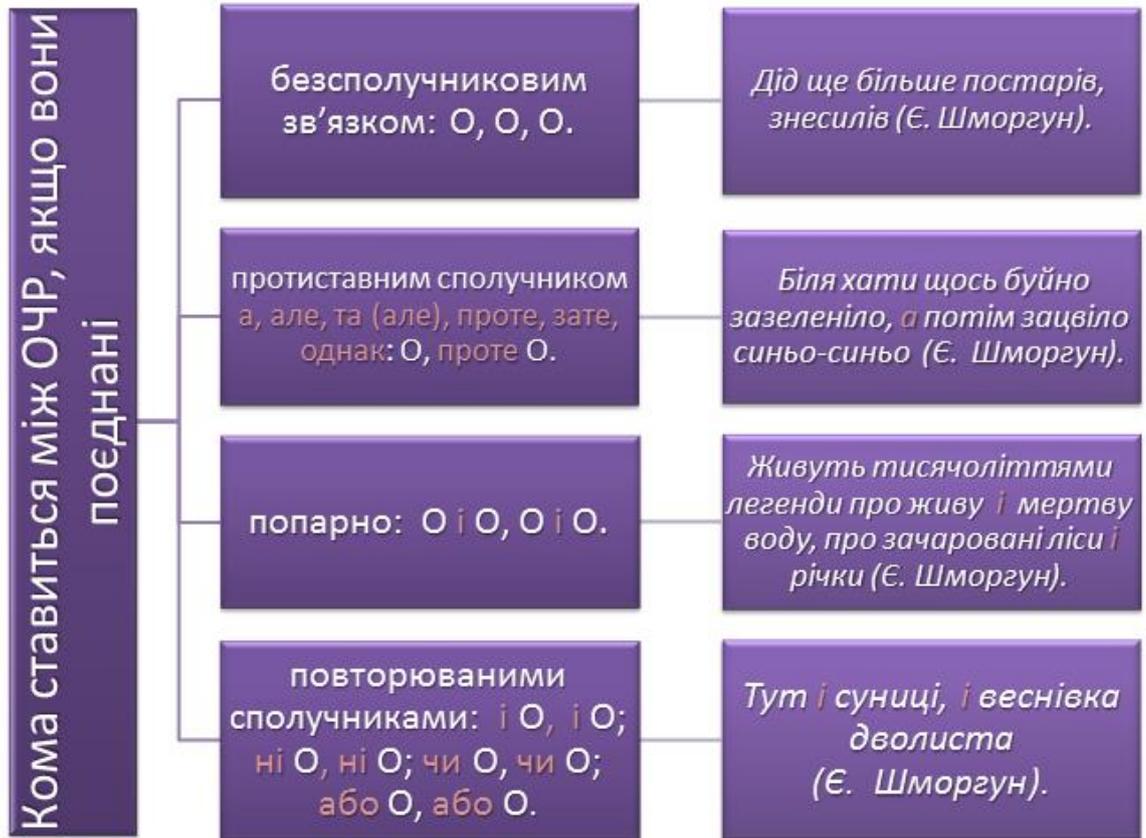
10. Ковальчук Н. П., Система роботи над формуванням пунктуаційних навичок в учнів основної школи: автореф. дис. – К., 2008. – с. 20. URL: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/342636.html>
11. Ковальчук Н. П., Пунктуаційна грамотність як складова формування мовної особистості. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Психологія і педагогіка, випуск 29, 2014. – с. 41-43. URL: https://eprints.oa.edu.ua/3518/1/Kovalchuk_NZ_Vyp_29.pdf
12. Марчук О. О., Методика навчання пунктуації за підручником «Азбука правопису» Д. Тихомирова: морально-етична спрямованість видання. Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка», випуск 23, 2013. – с. 149-156. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/2542/1/Marchuk%20O.O..pdf>
13. Палихата Е. Я., Формування пунктуаційних умінь і навичок учнів початкових класів. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота», випуск 27, 2013. – с. 143-145. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/>
14. Сегін Л. В., Українська пунктуація: здобутки, проблеми, перспективи опису та кодифікація. Донбаський державний педагогічний університет. Українська мова, випуск 3, Слов'янськ, 2018. – с. 80-91. URL: https://iul-nasu.org.ua/pdf/ukrmova/3_18/8.pdf
15. Сидоренко В., Лінгводидактичні засади навчання синтаксису й пунктуації української мови учнів 8-9 класів в умовах оновленої освітньої парадигми. Українська мова і література в школі, випуск 1, 2015. – с. 7-19. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/9427/1/>
16. Сидоренко В., Формування синтаксичної й пунктуаційної компетентності учнів 8-9 класів засобами технології кооперативного навчання / В. Сидоренко // Українська мова і література в школі: наук.-метод. журнал., випуск 2. – Київ, 2015. – с. 7-14. URL: <https://lib.iitta.gov.ua>
17. Соболь Л. І., Актуалізація проблеми становлення системи пунктуаційних знаків: походження, статус, функції. Науковий часопис

- НПУ ім. М. П. Драгоманова, серія 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство), випуск 7, 2017. – с. 121-129. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/26144/Sobol%20121-129.pdf;jsessionid=C59B919A43AFDADFAB229291AD2322D3?sequence=1>
18. Яворська С., Система роботи над виробленням пунктуаційних умінь в учнів початкових класів. Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки, випуск 1 (52), лютий, 2016. – с. 221-226. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/30303/3/S_Yavorska_VMU_1_2016_I_F.pdf
19. Янко Н. О., Просте речення (синтаксис і пунктуація): навч.-метод. посібник / Н. О. Янко. – Чернігів: Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка, 2010. – с. 36. URL: <http://erpub.chnpu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/>
20. Розділові знаки при однорідних членах речення. Українська мова. 8 клас. Просте ускладнене речення. Сміслові відношення між однорідними членами речення. Мій клас. URL: <https://miyklas.com.ua/p/ukrainska-mova/8-klas/proste-uskladnene-rechennia-46607/smislovi-vidnoshennia-mizh-odnoridnimi-chlenami-rechennia-koma-mizh-odnor>
21. 5 клас. Українська мова. Речення з однорідними членами. Всеукраїнська школа онлайн. Анастасія Бречко. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=uJGlCnbmxP4>
22. 5 клас. Українська мова. Розділові знаки однорідних членах речення. Тренувальні вправи. Всеукраїнська школа онлайн. Анастасія Бречко. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=aFFpOTtlmxA>
23. 5 клас. Українська мова. Кома між однорідними членами. Всеукраїнська школа онлайн. Анастасія Бречко. URL: https://www.youtube.com/watch?v=m8QwTb_8kdg

24. 9 клас. Українська мова. Пунктуація. Всеукраїнська школа онлайн.

Анастасія Прищепа. URL: <https://youtu.be/D2zYzo2he9Y>

Розділові знаки між однорідними членами речення

Особливі випадки уживання розділових знаків між однорідними членами речення

